

## **Türkistan'da Ceditçilik ve Basın Faaliyetleri**

**Gülcennet ÖZTÜRK<sup>1</sup>**

### **Özet**

Türkistan topraklarında gerçekleştirilen ceditçilik faaliyetlerine değinen bu çalışma, söz konusu faaliyetlerin ortaya çıkmasına neden olan durumları tespit etmek amacıyla hazırlanmıştır. Bu tespit, yenileşme fikirlerini basın faaliyetleri aracılığıyla duyuran önemli ceditçilerin çalışmalarına değinilerek oluşturulmuştur.

Münevver Kari, Mahmud Hoca Bedbudi, Abay Kunanbay, Mustafa Çokay, Abdurrauf Fıtrat, ve Abdullah Avlani gibi isimlerin fikirlerine ve gazetecilik faaliyetlerine yer verilen bu çalışmada, ceditçiliğin ortaya çıkmasında medreselerde verilen eğitimin eksik yanlarının belirleyici olduğu saptanmıştır. Bu eksikliklerin giderilmesi ve medreselerde dünyevi bilimlerin de öğretilmesi için çabalayan ceditçilerin mücadelelerine de yer veren bu çalışma, özellikle Türkistan'ın Çarlık Rusyası yönetimindeki dönemini kapsamaktadır.

***Anahtar Kelimeler:** Türkistan'da Ceditçilik, Rusya ve Ceditçilik, Münevver Kari, Mahmud Hoca Behbudi, Tüskistan*

### **Jadidism and Press Activities in Turkistan**

### **Abstract**

This study, which addresses the jadidism activities in Turkistan soil is conducted to determine the circumstances that caused the activities in question. This determination is based on the works of prominent reformists who publicize jadidism / reformist ideas through media activities. The shortcomings of the madrasa education are decisive in the emergence of jadidism, which is confirmed in this study that includes the works of Munevver Qari, Mahmud Hodja Bedbudi, Abay Kunanbay, Mustafa

---

<sup>1</sup> (Yrd.Doç.Dr.), İstanbul Aydın Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü.

Cokay, Abdurrauf Fitrat, and Abdullah Avlani. This study, which covers the struggles of the reformists to eliminate these shortcomings and to include the teachings of mundane sciences in madrasa education particularly spans the period of Turkistan in tsarist Russia.

**Keywords:** *Jadidism in Turkistan, Russia and Jadidism, Munevver Kari, Mahmud Hoca Behbudi, Turkistan*

### **Giriş**

Türkistan adı son derece geniş bir coğrafyayı içerisine dahil etmekte ve bu bölgenin coğrafi ve siyasi tarifi çeşitli kaynaklara göre farklılık göstermektedir. Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan, Doğu Türkistan (Sincan-Uygur Özerk Bölgesi), Kuzey Afganistan'ın ve Güney Sibirya'nın büyük bir bölümünün oluşturduğu bölge için günümüzde yaygın olarak Orta Asya tabiri kullanılmaktadır. Çoğunlukla Türklerin yaşadığı bu bölge için Türklerin ülkesi, Türk ili, Turan, Türkistan, İç Asya veya Merkezî Asya (Eshenkulova, 2007: 1) gibi ifadeler de kullanılmaktadır.

Bu makalede kullanılan Türkistan terimi ise, önceleri Rus hakimiyeti altında bulunan Türkistan Genel Valiliği içerisinde yer alan, ancak daha sonra bağımsızlığını kazanan Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan bölgelerini ifade etmektedir.

Kazan Hanlığı'nın 16. yüzyılda Rusların eline geçmesiyle başlayan ve Türk soylu halkların yerleşik bulunduğu bölgelere genişleyen Rus hakimiyeti 18. yüzyılda Türkistan coğrafyasına da yayılmıştır. Bu yayılma 19. yüzyılın ikinci yarısında Rusların Türkistan devletlerini yönetimi altına almasıyla sonuçlanmıştır.

Türkistan'ın o dönemde içerisinde bulunduğu siyasal durum, Rus hakimiyetinin buraya yerleşmesinde oldukça elverişli koşullar yaratmıştır. Ruslara karşı duracak kuvvetli bir Türk devletinin bulunmayışının yanı sıra Türkistan'ın Türk ahalisi Kazak, Kırgız, Özbek, Karakalpak, Türkmen kavimlerinin (veya uruglarının) birbirleriyle olan mücadeleleri de, bu bölgelerin zayıflamasında etken olmuştur. Türkistan Türklerinin büyük bir kısmı (Kazaklar ve Kırgızlar) göçebe oldukları için, modern

Rus teşkilatına karşı koyabilecek durumda olamamışlardır. Türkistan'ın yerleşik durumda olan Türk ahali ise uzun bir zaman dini taassub ile otoriter hanların yönetiminde kaldığı için kudretini kaybetmiş gibi (Kurat, 2010: 352-353) görünmektedir. Bütün bu nedenler bağımsızlık üzerinde balyoz etkisi yaratmış ve milli uyanışın gerçekleşmesini ertelemiştir. Böyle bir sürecin sonunda yerleşen Rus hakimiyeti, bu bölgenin eğitim alanında gerçekleştirdiği modernleşme hareketlerinin de geç başlamasına neden olmuştur. Dolayısıyla ceditçilik hareketlerinin temelinde bu etkenler yer almaktadır.

### **Amaç ve Yöntem**

Bu çalışmanın temel amacı, Türkistan'da Osmanlı Devleti'ndeki Jön Türk benzeri bir yaklaşımla yenileşme hareketleri başlatan ceditçilerin faaliyetlerini gün yüzüne çıkarmaktır. Bunun nedeni ise, basın tarihinin aslında siyasetten ve toplumsal hareketlerden çok da bağımsız olmadığının bilinciyle hareket ederek, basın tarihinin önemli, ancak yeteri kadar değinilmeyen bir alanına el atmaktır.

Söz konusu amaç çerçevesinde, genel olarak Türkistan'ın Çarlık Rusyası yönetimindeki döneminin ele alındığı çalışmada, ceditçilerin eğitim alanındaki yeniliklerine ve bunun bir parçası olan basın faaliyetlerine değinilmiştir. Çalışma temelde faaliyetlerini usul-i cedit okulu açmanın yanı sıra, basın organları aracılığıyla da sürdüren Türkistan ceditçilerini kapsamaktadır. Literatür taraması yapılarak oluşturulan bu çalışmada, durum tespiti yapılmakta ve yenileşme hareketleri ile, bu hareketlere sebep olan temel nedenler üzerinde durulmaktadır.

### **1. Türkistan'da Ceditçiliğin Gelişimi**

Türkistan topraklarında, Rus hakimiyetinin getirdiği bazı siyasal ve kültürel sonuçlar bir süre sonra milli bir uyanışı tetiklemiştir. Bu uyanış kendini ceditçilik akımı olarak göstermiştir. Ceditçilik, Türkistan'da XIX. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan, XX. yüzyılın başlarında şekillenip kısa zamanda geniş bir coğrafyaya yayılan ve 1917 yılındaki Bolşevik ihtilâli sonrasına kadar kendi mevki ve yönelişini koruyan sosyal bir harekettir. (Kasimov, 2009: 1) Bu sosyal hareketin gelişmesi elbette dönemin toplumsal ve siyasal koşulları çerçevesinde mümkün olabilmıştır.

Avrupa devletlerinin teknolojik ve bilimsel açıdan ilerlediği, sömürgecilik nedeniyle de ekonomik olarak güçlendiği bir dönemde ortaya çıkan ceditçilik hareketi, dönemin eğitilmiş isimleri tarafından, eğitim alanında başlatılmış ve zamanla siyasal yapılanma üzerinde de etkili olmuş bir reformu ifade etmektedir. Türkler arasında milli bir bilinç oluşturmayı da hedefleyen bu reformist hareket ortaya çıktığı dönemde engelleme çabalarıyla da karşı karşıya kalmıştır.

Ceditçilik bir anlamda, Osmanlı Devleti'nde Genç Türkler olarak ortaya çıkan fikri ve siyasi hareketin, Rusya İmparatorluğu içinde yaşayan genç aydınlar arasında usul-i cedit şeklinde bir eğitim ve kültür hareketi olarak tezahür etmesidir. Bu hareket milli birlik ve milliyetçilik gibi kavramları kullanmakla birlikte; İslam birliği gibi düşüncelere de yer vermiştir. Kırım'dan sonra Orta Asya'da hakimiyeti ele geçiren Rusya İmparatorluğu döneminde kesintiye uğrayan Osmanlı Devleti ve Orta Asya hanlıkları arasındaki siyasi ilişkiler (Koncak) ceditçilik hareketi ile devam etmiştir.

Türkistan'ın milli uyanışına katkı sağlayan ceditçilik faaliyetlerinin tetiklenmesine dönemin medreselerinin durumu da neden olmuştur. O nedenle reform hareketlerine duyulan ihtiyacı anlayabilmek için dönemin şartlarını iyi analiz etmek gerekmektedir. *“XIX. yüzyılın sonlarına doğru Türkistan'da çok sayıda mektep ve medrese faaliyet göstermekteydi. Hatta Buhara medreseleri birçok belde için hala cazibe merkezi olma özelliğini koruyordu. Bunun yanı sıra, Türkistan Genel Valiliği'nde de mektep ve medrese sayısı her geçen gün artış gösteriyordu. Türkistan'ın göçebe toplulukları olan Kazak, Kırgız ve Türkmenlerde bile daha çok Tatarların etkisiyle genişleyen İslam'la birlikte mektep ve medreselerin sayısı çoğalmaktaydı. Fakat bütün bu sayısal artışa rağmen Türkistan halkı cehaletle baş edemiyordu. Mektep ve medreselerin zamana ayak uyduramamasından dolayı, bu geleneksel eğitim kurumları yeterli olamıyordu.”* (Kydyraliyev, 2001: 46) Bu yetersizliğin fark edilmesi yeni bir uyanışa neden olmuş ve nitekim hem ceditçilik faaliyetleri ortaya çıkmış hem de dönemin basınının gücünden yararlanma yoluna gidilmiştir. Ancak bu süreçler çok kolay bir biçimde gerçekleşmemiştir. Türkistan'da eğitim alanında reforma ihtiyaç duyulmasına rağmen, bunun sağlanması pek de kolay olmamıştır. Bu dönemde eski düzenin devam etmesini isteyen gruplar da varlığını sürdürmüştür.

Türkistan’da eski düzeni korumak isteyenlere (Kadimciler) karşı mücadele edenler, hem Rusya’nın Türkistan’daki politikalarına karşı eski usul eğitim veren kurumları reforma tabi tutmak ve gelişmiş dünyaya yetişmek hem de Türkistan’ın bağımsızlığını elde etmek için XIX. yüzyılın sonlarından itibaren cedit okulları (Güngör, 2011: 50) açmışlardır. Bu yeni okullarda pozitif bilimlerin de eğitim müfredatına dahil edilmesi amaçlanmıştır. Böylece eğitim alanında ilerlemenin önünü açmak hedeflenmiştir.

Bu reformcu görüşlere, gelenekçi ulemanın yanı sıra aşırı milliyetçi Ruslar da karşı çıkmıştır. Rusya Müslümanları da gelenekçiler ve yenilikçiler olarak iki ayrı kutba bölünmüştür. Gelenekçiler tamamen İslami prensiplere geri dönülmesi gerektiğini savunurken, yenilikçiler ise dinin rolünü kısıtlayarak, günlük hayatın modern dünyaya göre tanzim edilmesi (Koncak) gerektiğini öne sürmüştür. Bu iki fikrin çatışması da ceditçilik hareketlerinin Türkistan’da yayılmasına katkı sağlamıştır.

### **1.1. Türkistan’ın İlk Ceditçilik Faaliyetleri**

Türkistan’da eğitim reformu talebiyle başlayan ceditçilik hareketinin gelişmesinde İsmail Gaspıralı’nın Kırım’da başlattığı Usul-i Cedit okulların büyük bir katkısı bulunmaktadır. Bu okullar dönemin koşullarının tetiklemeyle ortaya çıkmıştır.

Türkistan coğrafyasında ceditçilik faaliyetlerinin nasıl geliştiğini anlayabilmek için ceditçiliği ortaya çıkaran şartlara göz atmak gerekmektedir. Rus okullarında zamanın şartlarına uygun eğitim yapılırken, Kazan Türklerinin okullarında aynı şey görülmemektedir. Ayrıca o dönemde bir millet olarak yaşamının ancak İslamiyet sayesinde mümkün olacağına kanaat getirilmiş ve bu yüzden terbiye ve tahsilde her şeyden önce din bilgisine önem verilmiştir. Öte yandan Kazan tüccarları mektep ve medrese eğitimi almamalarına rağmen zengin olmanın yolunu bulmuşlardır. Ayrıca mevcut mektep ve medreseler Kazan Türklerinin köy, kasaba ve şehirlerine molla ve öğretmen yetiştirerek ihtiyaçlara cevap verdiğinden bu müesseseler halkın ihtiyaçları için yeterli olmaktadır. (Kurat, 1966: 99) Ancak bir süre sonra bu durum değişmeye başlamış ve mevcut düzenin daha fazla devam edemeyeceği ortaya çıkmıştır. Böylece eğitimde eksikliklerin giderilmesi için ceditçiler tarafından adımlar atılmaya başlanmıştır.

Türkistan'da eğitim hayatının gerçekleştirildiği medreseler manevi bir karakter taşımakla beraber, toplumsal bir gerçeği de yansıtmaktadır. Türkistan Türkleri ve Tacikleri arasında 'millet' kavramı ile 'Müslüman' kavramı aynı anlama gelmektedir. (Hayıt, 2004: 193) Bu nedenle ceditçilik hareketinin esasları arasında milli uyanışın sağlanması da görülmektedir. İslam bir bakıma milli uyanış hareketinin de odak noktasında bulunmaktadır.

Medreselerin dönemin şartlarına ayak uyduramayan yapısı, bir zamanlar büyük bir ilim merkezi olarak bilinen Buhara'nın zamanla bu özelliğini kaybetmeye başlamasıyla da ilgilidir. Sadriddin Aynii'ye göre, Buhara medreselerindeki esas fikri çöküntü XVI. yüzyılın sonlarına doğru, özellikle Buhara hanı Abdullah Han'ın 1587 yılında Şiraz'dan gelen müderris Mirzacan Şirazi'yi Şeyhül Ulema olarak atamasıyla başlamıştır. Buna göre Şirazi dünyevi ilimlerin medrese dersleri müfredatında öğretilmesini yasaklamıştır. (Akt. Kydyraliyev, 2001: 47) Bu durum ise eğitimin yapısında, reforma ihtiyaç duyacak derecede bir değişikliğin meydana gelmesine neden olmuştur.

Türkistan'da 19. yüzyılın sonuna dek yaşanan siyasal ve toplumsal süreçler, Rus hakimiyeti, Buhara medreselerinin durumu gibi etmenler bir süre sonra bazı reformları gerekli kılmıştır. Reform taraftarları ve gelenekçiler arasında yaşanan çekişmeler ise yenileşme (modernleşme) akımının doğmasına neden olmuştur. Yenileşme çabalarında özellikle Kazan (Volga) Türkleri rol oynamıştır. Buhara'da olduğu gibi bu bölgede de medreseler kurulmuştur. XVIII ve XX yüzyıl arasında Buhara'da 60 Kazan Türkü eğitim görmüştür. (Hayıt, 1995: 195) Bu tarihlerden sonra eğitim alanında büyük atılımlar gerçekleştirilmiş ve buralarda eğitim gören bireyler doğal bir biçimde reformun parçası olmuşlardır.

## **1.2. Ceditçilik Hareketinin İlk Temsilcileri**

Ceditçilik faaliyetleri milli uyanışın en önemli adımı olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi Türkistan'da ceditçiliğin gelişmesinde Kazan Türklerinin rolü bulunmaktadır. Bu kapsamda ceditçilik hareketinin ilk temsilcilerinden biri Abdülnasır Kursavi'dir. Kursavi, Buhara ulemasını İslam'ın saf inanç sisteminden saplamakla suçlamış ve ulemanın tepkisini çekmiştir. Kursavi'nin yanı sıra Şehabettin Mercani de en önemli ceditçilerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mercani, Buhara’da eğitim gördüğü sırada medreseleri yakından inceleme fırsatı yakalamıştır. Buhara ulemasını eleştiren Mercani, burada 11 yıl kalmış ve kütüphanelerde bulunan nadir eserleri inceleme fırsatı elde etmiştir. Şehabettin Mercani de tıpkı Abdülnasır Kursavi gibi kelamcılarını eleştirmiş ve medrese müfredatının skolastik felsefeden arındırılması gerektiğini belirtmiştir. Mercani ayrıca, medreselerde Rusça öğretilmesine karşı çıkılmaması gerektiğini ifade etmiş ve buralarda fen bilimlerinin de okutulmasının önemli olduğunu vurgulamıştır. (Kydyraliyev, 2001: 65-70) Bütün bu fikirlerden etkilenen Türkistanlı ceditçiler Mercani ve Kursavi’yi örnek alarak milli uyanış yolunda önemli adımlar atmışlardır.

Reforma duyulan ihtiyaç Buhara Emirliği’nde de kendini göstermiştir. Buhara Emirliği’nde görülen reform hareketlerinin temelinde ise Ahmet Daniş bulunmaktadır. Buradaki reformcular hareketi, Ahmet Daniş’in sahneye çıkması ve 1882 yılında Nadir Olaylar (Nevadir al-Vakayi) eserini yazmasıyla başlamaktadır. Daniş eserinde, Buhara’da hakim olan durumu, çağdaş anlayış bakımından kültür geriliğini reddetmiş ve eğitim, devlet işleri ile aile hayatında modernleşmenin olmasını talep etmiştir. (Hayıt, 1975: 195) Onun bu düşünce tarzı Buhara’daki ceditçilere örnek olmuş ve bütün bu alanlarda yapılacak olan değişikliklerin yollarını açmıştır.

Buhara’daki ilk Usul-i Cedit okulu 1897 yılında İsmail Gaspıralı’nın katkılarıyla açılmıştır. Bu okul, Gaspıralı’nın Buhara ziyareti sırasında tanıştığı Molla Corabay Nimetullah-oğlu tarafından, kadından izin alınarak faaliyete geçmiştir. Ancak söz konusu okul kadimcilerin karşı çıkmaları nedeniyle çok uzun ömürlü olamamıştır. Bunun ardından Buhara Terakkiperverleri Grubu tarafından yeni bir okul açılmış ve başöğretmen olarak Mirza Abdulvahit Munzim (Kydyraliyev, 2001: 95-97) atanmıştır. Bu girişimlerin ardından Buhara’nın çeşitli yerlerinde benzer merkezler çoğalmaya başlamıştır.

İsmail Gaspıralı’nın büyük bir yeniliğe vesile olan Usul-i Cedit okulu ilk defa Bahçesaray’da uygulamaya konulmuştur. Bu okulda çok kısa bir zamanda öğrencilere okuma yazma öğretilince, Kırım’da başlayan eğitim sistemindeki reform çok geçmeden Türkistan’a da ulaşmıştır. Usul-i Cedit okulları 1890’dan itibaren Fergana Vadisi’nin çeşitli şehirlerinde açılmıştır. 1910- 1915 yılları arasında Türkistan Genel Valiliği’nde 100 kadar, Buhara

Emirliği'nde ise 57 cedit okulu açılmıştır. 1918 yılının ikinci yarısında Orta Asya topraklarında yeni usulde eğitim veren toplam 328 kurum (Kadyrov: 2014: 162) faaliyete geçmiştir. Bu okullar başarı kazanıp yaygınlaşmaya da başlayınca, gelenekçilerin tepkisi de gecikmemiştir. Ancak bu tepki karşı muhalefetin güçlenmesini de tetiklemiştir.

Usul-i Cedit okullarının yaygınlaşmaya başladığı Türkistan terimi bir yandan da siyasal bir tanımlamayı içermektedir. Ruslar Türkistan coğrafyasında hakimiyet kurduktan sonra, buranın kontrolü üzerinde bazı siyasal adımlar atmıştır. 1867'de Türkistan Vilayeti'nin yerine, başkenti Taşkent olmak üzere Türkistan Genel Valiliği (Turkestantskoye general-gubernatorstvo) kurulmuştur. Bu dönemden itibaren tarihinde ilk defa Türkistan terimi, siyasî idari bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Sır Derya, Yedisu, Fergana, Semerkand ve Hazar Ötesi olmak üzere beş vilayetten oluşan, Buhara ve Hive Hanlıklarını tabiiyeti altına alan Türkistan Genel Valiliği'nin sınırları 1898 yılına dek bazen daraltılmış bazen de genişletilmiştir. (Eshenkulova, 2007: 8) 1917 yılında yaşanan Bolşevik İhtilalinden sonra da bu terim önemini korumaya devam etmiştir. Bolşevikler çağında Ruslar, 16 Eylül 1924 kararı ile Türkistan kelimesi yerine boy adlarıyla vilayetler kurmuşlardır. (Togan, 1981: 24) Daha sonra bu bölge Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan olarak da ayrılmıştır.

Türkistan Genel Valiliği'nde yaşayan halk yerleşik, göçebe ya da yarı göçebe bir yaşam biçimine sahip olmuştur. Bu durum da halkın eğitim durumunu etkilemiştir. Yaygın fikre göre göçebe yaşam biçimi devlet kurma isteğinin çok sivrilmesine engel olmuş, bu durum Rus hakimiyetinin bölgeye yerleşmesini kolaylaştırmıştır. Türkistan Genel Valiliği'ndeki ilk Usul-i Cedit okulların kurucusu İsmail Gaspıralı olarak karşımıza çıkmaktadır. Gaspıralı, Semerkand ve Buhara arasındaki ilişkiler nedeniyle burada açılan okulların kısa zamanda Buhara'da da takdir edileceğini düşünmektedir. Bu düşünceden yola çıkılarak Semerkand'da bir Usul-i Cedit okulu açılmış ve çoğunluğu Tatar ile Özbek çocukların oluşturduğu 30 öğrenciyle eğitime başlayan bu okulun öğretmenliğine, Türkistan'a Gaspıralı ile beraber gelen Azerbaycan Türklerinden Sultan Mecid Ganizade (Kydyraliyev, 2001: 102) getirilmiştir. Bu okul diğer Türkistan ceditçilerine de örnek teşkil etmiştir.



Türkistan’da Usul-i Cedit okullarının faaliyete geçmesinden önce okullar şehirlerde, kazalarda, köylerde, mahallelerde, hatta göçebe halkın yaşadığı bölgeler de dâhil olmak üzere hemen hemen her yerde kurulmuş ve bu kurumlar erkek çocuklarına temel din derslerinin okutulduğu klasik eğitim kurumlarının en yaygın tipi (Eshenkulova, 2007: 39) olmuştur. Ancak bu okullar pozitif bilimlerin öğretilmesinden uzak bir yapıya bürünmüştür.

Usul-i Cedit okullarını Türkistan topraklarına kazandıran İsmail Gaspıralı eğitim faaliyetlerinin yanı sıra “dilde, işte, fikirde birlik” şiarıyla beraber Türk dünyasında birleştirici bir vazife üstlenmiştir. Bu çerçevede özellikle eğitim ve matbuat alanlarına ağırlık veren Gaspıralı, bir yandan açtığı okullarda eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürürken, diğer yandan da çıkardığı Tercüman adlı gazeteyle Kazan’dan Kafkasya’ya Kırım’dan Türkistan’a Çakmak, 2014: 286) kadar çok geniş bir coğrafyada büyük bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır.

Eğitim reformunu basın faaliyetleriyle de destekleyen İsmail Gaspıralı’nın Usul-i Cedit okulları eğitim sistemine yenilik getirse de kısa bir denemenin ardından ulemanın tepkisini çekerek resmi makamlar tarafından kapatılmıştır. Ancak okulun kapanmasının ardından Semerkand, Türkistan ceditçiliğinin merkezi haline gelmeye başlamıştır. Usul-i Cedit eğitiminin faydasını görmeye başlayan halk, Rus yöneticilere mektup yazarak, bu okulun yeniden açılmasını istemiştir. (Kydyraliyev, 2001: 103) Böylece halk desteğini de yanına alan bu okullar bir süre sonra Türkistan’da yayılmaya başlamıştır.

Bu okullar, İsmail Gaspıralı’nın Türkistan coğrafyasında büyük bir destek kazanmasının da yollarını açmıştır. Kasımov’a göre (2010: 337), Gaspıralı’nın Rusya Müslümanlarının maddi ve manevi ilerlemelerindeki hizmeti benzersizdir. İsmail Gaspıralı, Tercüman Gazetesi ile Türk dilindeki matbuatı başlatmıştır. Geçen yüzyılın sonlarında Usul-i Cedit’in şöhretinin ulaşmadığı bir köy ya da kasabayı, Rusya’nın merkezinde değil Türkistan sahasında, hatta Hive ve Buhara Hanlıklarında bulmak bile zordur. O dönemde Gaspıralı’nın Tercüman’ından daha ünlü bir gazete bulunmamaktadır.

Basın faaliyetleriyle de adından söz ettiren İsmail Gaspıralı'nın girişimlerinin ardından Türkistan'ın çeşitli vilayetlerinde yeni nesil okullar varlık göstermeye başlamıştır. Kazak bozkırlarında etkili olan diğer bir grup ise İdil-Ural bölgesinde medreselerde okuyan Tatar öğrenciler olmuştur. Bu dönemde medrese eğitimi alan Tatar öğrenciler hem geçimlerini sağlamak hem de staj yapmak amacıyla, yaz aylarında medreselerin tatil olmasıyla birlikte Kazak bozkırlarına giderek buradaki Kazak çocukları okutmuşlardır (Özdemir, 2007: 49) Daha sonra bu okullarda Özbek ve Kırgız çocukları da eğitim almaya başlamıştır.

Türkistan'da Usul-i Cedit okullarının görüldüğü yerlerden biri de Yedi Su vilayettir. Bu vilayetin önemli şehirlerinden biri olan Tokmak'da 1890'lı yıllarda Usul-i Cedit okulu açılmıştır. Bu bölge, Kırgız, Kazak, Özbek, Tatar ve Rusların karışık yaşadığı gelişmiş bir ticaret merkezi olma özelliğine sahiptir. Buradaki ilk Usul-i Cedit okulu 1898 yılında Tatar öğretmenlerin çabalarıyla faaliyete başlamıştır. 1899'da ise aynı vilayetin Carkent şehrinde benzer bir girişim yaşanmıştır. (Kydyraliyev, 2001: 106) Bu okulların sayısı arttıkça, milli uyanışın gerçekleşmesi yolunda önemli aşamalar kaydedilmiştir.

Halktan da zamanla destek bulan yenileşme hareketleri gelenekçilerin yanı sıra, Rusların da tepkisini çekmiştir. İdil-Ural bölgesinde eğitim din adamlarının kontrolünde olmuştur. Bu durum 19. yüzyılın sonuna kadar devam etmiş hemen hemen her caminin yanında medreseler açılmıştır. Açılan bu medreselerde Kazak öğrenciler de eğitim almıştır. 20. yüzyılın başında İdil-Ural bölgesindeki medreselerde eğitim alan öğrencilerin Kazak kültür hayatındaki etkilerinin artmasıyla beraber, bu durum İçişleri Bakanlığı'nın dikkatini çekmiştir. Bakanlık ise valiliklere bu konuda ikaz mektubu göndererek mektupta Tatarların Panislamist bir propaganda içerisinde olduklarını (Özdemir, 2007: 50) ve buna izin verilmemesi gerektiğini yazmıştır. Ancak bu durum Usul-i Cedit okullarının yaygınlaşmasına engel olamamıştır. Usul-i Cedit okulları Taşkent'de de karşımıza çıkmaktadır. 19. yüzyılın sonlarına doğru Türkistan'da faaliyet gösteren bu okullarda Kazan, Kırım veya Kafkasya bölgesinden öğretmenler ders vermiştir. Türkistan'da bizzat Türkistanlıların Usul-i Cedit tarzında eğitim veren okullar açarak ders vermeye başlamaları ancak 1900 yılından sonra mümkün olabilmiştir. 1900 yılında Taşkent'teki

Şeyhantahur mahallesinde Gospital pazarının yanına Usul-i Cedit okulu açan Münevver Kari Abdurreşit(ov), öğrencilere (Kydyraliyev, 2001: 106) yeni tarzda eğitim vermeye başlamıştır. Böylece Türkistan'da yerli ceditçilik faaliyetleri de kendini göstermiştir.

Türkistan'da 20. yüzyılda önemli bir yer edinen ceditçiler arasında Münevver Kari'nin yanı sıra Mahmud Hoca Behbudi, Ahmet Baytursunoğlu, Abdurrauf Fıtrat, Abdülhamit Süleyman Çolpan, Mağcan Cumabayoğlu, Mir Yakup Dulat, Abdullah Avlani ve Sadreddin Ayni (Şimşir, 2009: 251) gibi pek çok isim bulunmaktadır. Bu isimler ceditçilik alanındaki mücadelelerini basın faaliyetleri üzerinden de sürdürmüştür. Bu faaliyetler Türkistan'da oluşan milli bilince katkı sağlamıştır.

Münevver Kari'nin girişimiyle beraber Türkistan'da yeni yöntemle eğitim veren okulların sayısı çoğalmaya başlamış ve bu okulların başarılı olduğunu düşünmeye başlayan halk buralarda eğitim almayı etmiştir. Türkistan genelinde özellikle Abdülkadir Şakuri tarafından 1903 yılında Semerkand'da açılan Usul-i Cedit okulu çevrede meşhur olmuştur. Usul-i Cedit okullarının başarısını gazetelerden okuyan Şakuri, bu eğitimi görmek için Hocent, Taşkent, Buhara, Orenbur ve Kazan'a giderek incelemelerde bulunmuştur. Memleketine döndükten sonra ise, kendisi gibi cedit okullarının yaygın olduğu yerlerde inceleme yapan Mahmud Hoca Behbudi ile beraber, bu okulların müfredatlarını analiz etmiş, ülke şartlarını da tespit ederek Usul-i Cedit eğitimini uygulamaya karar vermiştir. (Kydyraliyev, 2001: 108) Ancak bu okullar açılmaya devam ederken, eski usule göre eğitim veren okullar da varlığını sürdürmüştür.

## **2. Türkistan Ceditçileri ve Basın**

Türkistan coğrafyasında ceditçiliğin ortaya çıkışı ve gelişmesi, bazı isimler tarafından ilgiyle takip edilmiştir. Bu yenileşme hareketleri kendini basın faaliyetlerinin içerisinde de göstermiştir. Türkistan'da ceditle alakalı basının gelişmesinde bu bölgedeki mevcut Özbek Türkçesinde yayımlanan Türkistan Vilayetinin Gazetti'nin, Osmanlı Türk, Kafkas, Volga boyu basınının büyük rolü olmuştur. (Kasimov, 2009: 35) Bu coğrafyayı ve söz konusu gazeteleri örnek alan ceditçiler zamanla kendi gazetelerini çıkarmaya başlamış ve böylece fikirlerini daha büyük kitlelere ulaştırma olanağına sahip olmuşlardır.

Türkistan Vilayeti gazetesi, Türkistan Genel Valiliği'nin resmi yayın organı olan Turkistanskiye Vedomosti gazetesine ek olarak 1870 yılında Taskent'te Kazakça ve Özbekçe yayınlanmaya başlamış ve yayın hayatını 1917 yılına kadar sürdürmüştür. (Özdemir, 2007: 76) Gazetenin yayın çizgisi Rus politikasını destekleme yönünde olmuştur. Bu gazetelerin yayın politikalarına karşılık, Türkistan ceditçileri de bir süre sonra kendi gazetelerini çıkarmaya başlamışlardır.

Türkistan'ın bozkır vilayetlerinde yükselen ceditçilik akımının ve Türkistan basınının en önemli temsilcilerinden biri Münevver Kari'dir. 1878 yılında Taşkent'te dünyaya gelen Kari, hafızlık eğitimini tamamlayarak 1901 yılında Taşkent'te ilk usul-i cedit okulunu açmıştır. Münevver Kari 'Nümune' okulunun öğrencilerine tarih ve coğrafya dersleri vererek, onlara Kafkasya, Kırım ve İdil bölgelerinin de Türk yurdu olduğunu anlatmıştır. (Kydyraliyev, 2001: 125) Bu eğitim bir yandan da kendi kimliğini "Müslüman" olarak tanımlayan bireylerin "Türk" kimliği üzerine düşünmelerine de vesile olmuş ve milli bir bilincin oluşmasının yolunu açmıştır.

Münevver Kari, Taşkent'te, Cemiyet-i Hayriye-i İslamiyye adlı bir merkez kurmuş ve bazı öğrencileri İstanbul'a göndermiştir. Gençleri gelişmiş ülkelerde okumaya gönderen Kari, bu yolla onların dünyayı tanıyacakları gerçeği üzerinde özellikle durmuştur. Onun çabalarıyla 1908'den 1923 yılına kadar olan süreçte yüzden fazla Türkistanlı dışarıda eğitim almıştır. (Kasimov, 2009: 232) Münevver Kari'nin öğrencilerinin bu yolla aldıkları eğitim daha sonra gerçekleşecek olan siyasal yapılanmalarda da kendini göstermiştir.

Yurt dışında eğitim alan Türkistan ceditçileri, burada gördükleri bazı faaliyetleri kendilerine örnek almışlardır. Eğitimlerinin bitmesinin ardından Birinci Dünya Savaşı nedeniyle geri dönen ceditçiler, Osmanlı Devleti'ndeki Jön Türk hareketinden etkilenmiş ve Buhara ile Hive emirliklerine Yaş Buharalılar ve Yaş Hiveliler gibi isimler vermişlerdir. (Andican, 2003: 109) Böylece eğitim öğretim alanında başlayan reformlar siyasal dönüşümleri de beraberinde getirmiştir. 'Yaş' Özbek Türkçesi'nde 'Genç' anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Yaş Buharalılar günümüz Türkçesinde 'Genç Buharalılar' şeklinde karşılık bulmaktadır. Bu hareket

19. yüzyılın sonlarında monarşik düzene tepki şeklinde ortaya çıkmış ve Usul-i Cedit okullarıyla özdeşleşmiştir. (Hatunoğlu, 2015: 6) Hareketin temelinde demokrasi talepleri de yer almaktadır. Bu hareket bir süre sonra içinde demokrasi talebinin de bulunduğu bir program hazırlayarak bunu kabul etmiştir.

Türkistan ceditçilerinin reform mücadelesi bir yandan eğitim hayatı üzerinde devam ederken diğer yandan da basın faaliyetlerini kapsamıştır. Özgürlüğe giden yolda eğitim kullanılırken, fikirlerin kitlelere ulaşabilmesi için de basın faaliyetleri etkili olmuştur. Türkistan milli basınının kurucularından biri olan Münevver Kari 1906 yılında güneş anlamına gelen Hurşid adlı gazeteyi yayımlamaya başlamıştır. Türkistanlılara milli bilinci aşılama çalışan gazete 11. sayısı çıkmak üzereyken, Çarlık yönetimi tarafından hükümet için zararlı bulunarak kapatılmıştır. Bunun üzerine Münevver Kari, Abdullah Avlani'nin muharrirliği altında 1 Aralık 1907'de Şuhrat adlı gazeteyi yayımlamaya başlamıştır. (Kydyraliyev, 2001: 126) Bu gazetede de Rus hükümetine yönelik eleştiriler sıralanmış ve Münevver Kari'nin yolsuzluklara dair yazılarının ardından önce sansüre uğramış ardından ise kapatılmıştır. Münevver Kari'nin bütün bu faaliyetleri bazı kesimlerin tepkisini çekmiş ve Kari 1931 yılında idam edilmiştir.

Münevver Kari'nin yanı sıra Türkistan'da ceditçilik faaliyetleri konusunda en önemli isimlerden biri de Mahmut Hoca Behbudi olarak karşımıza çıkmaktadır. Behbudi, 1874 yılında Semerkand'a bağlı Bahşiştepe köyünde dünyaya gelmiştir. Zengin bir aileden gelen Behbudi Kafkasya'ya, İstanbul'a, Kahire ve Mekke'ye gitme fırsatı bulmuş ve böylece Osmanlı Devleti'ndeki eğitim, kültürel, sosyal ve siyasal yaşam ile ilgili bilgi sahibi olma fırsatı elde etmiştir. Daha sonra Rusya'yı da gezen Behbudi, Kazan Tatarlarının fikirlerini incelemiştir. Bütün bunların ardından Semerkand'a dönen Mahmud Hoca Behbudi, Abdülkadir Şakuri ile birlikte bir Usul-i Cedit okulu açmıştır. (Kydyraliyev, 2001: 130) Böylece bu isimler de ceditçilik akımı içerisindeki yerlerini alarak, bağımsızlığa giden yolların temel taşlarını oluşturmuştur.

Rus dilini iyi bilen Behbudi bir yandan Abdurrauf Fıtrat'ın Sayyah-i Hindi adlı eserini 1912 yılında Rusçaya çevirirken, diğer yandan çıkardığı gazetede Türkistan milli mücadelesine yer vermiştir. (Hayıt, 2004: 593)

Mahmud Hoca Behbudi'nin çıkardığı gazete bir süre sonra ceditçilerin en önemli yayın organlarından biri haline gelmiştir.

1913 yılından itibaren basınla ilgilenmeye başlayan Behbudi, o yılın Nisan ayında Semerkant gazetesini çıkarmıştır. Başlangıçta Türkçe ve Farsça olarak haftada iki defa yayımlanan bu gazete, önce iki sonra dört sayfa olarak çıkarılmıştır. (Kasımov, 2009: 217) Bu gazete sayfa sayısı bakımından günümüz gazetecilik anlayışından uzak gibi görünse de dönemin koşulları açısından son derece önemli bir adım olarak değerlendirilmelidir.

Behbudi, Semerkant gazetesi Çarlık yönetimi tarafından kapatıldıktan sonra, iki haftada bir çıkan Ayna dergisini yayımlamaya başlamıştır. (Kydyraliyev, 2001: 131) Dönemin siyasal aktörlerinin tepkisini çeken bu basın faaliyetleri, ceditçiler tarafından ise ilgiyle karşılanmıştır.

Mahmud Hoca Behbudi basın faaliyetleriyle beraber, nasıl bir eğitim sistemi istediğini de okuyucularına aktarma fırsatı bulmuştur. Ayna adlı dergide *“bu zamanda, duruma aşına olan kişiler ve işin başa düştüğünü anlayanlar, tüm tüccar ve görevlilerce elbette malumdur ki bize çağa uygun insan gerek, yani Müslüman doktor, Müslüman mühendis, Müslüman iktisatçı, ticarethanelerde Müslüman tacirler, devlet mahkemelerinde Müslüman memurlar, Müslüman hakimler, noterler, Müslüman bankerler vb. lazımdır”* (Akt. Kasımov, 2009: 32) şeklindeki fikirlerini dile getiren Behbudi, savundukları yeni eğitim sisteminin neden önemli olduğunu kendince ifade etmektedir.

Bozkır vilayetlerinde ceditçilik faaliyetlerinin yeni ortaya çıktığı dönemler, siyasal alt yapının tamamlanmadığı yıllara da tekabül etmektedir. Medreselerin mevcut durumu da bunu kanıtlar niteliktedir. Bütün bunları göz önünde bulunduran Mahmud Hoca Behbudi genç neslin Türkçe, Arapça ve Farsça dışında Rusça'ya da hakim olması gerektiğini belirtmektedir. Behbudi ayrıca Uluğ Türkistan adlı dergide de yazarak Türkistan'ın kendi parlamentosunun olması gerektiğini ifade etmiştir. Bütün bu çabalarıyla ceditçiliğe önemli katkılar sunan Behbudi 1919 yılında idam edilmiştir.

Kimilerine göre Türkistan ceditçileri gazeteleri, dergileri, şairleri ve yazarları ile bağımsızlık yolunda verilen mücadelenin potansiyel gücü

haline gelmiştir. (Hayıt, 1975: 197-198) Bu güç bir halkın milli uyanışını gerçekleştirmesi yönünde tetikleyici bir rol oynamış ve bağımsızlık fikrinin dillendirilmesine vesile olmuştur.

Türkistan’da ceditçiliğinin en önemli isimlerinden bir diğeri de Abay Kunanbay olarak karşımıza çıkmaktadır. Abay Kunanbay, 1845 yılında Semey’de Kazaklar arasında nüfuzlu olan bir ailede dünyaya gelmiştir. Kunanbay, Şehabettin Mercani’nin öğrencisi olan Kemaleddin Muhammedradim’in ders verdiği Ahmet Rıza medresesinde eğitim görmüştür. Kunanbay, medrese eğitiminin yanı sıra Rusça da öğrenmiştir. 12 yıl boyunca idarecilik yapan Kunanbay, Arapça ve Farsça eğitimin yerine Usul-i Cedit okullarını tavsiye etmiştir. Medreselerde dinin yanında bilimin de okutulması gerektiğini ifade eden Kunanbay, bu eğitimden kadınların da faydalanması gerektiği fikrini benimsemektedir. (Kydyraliyev, 2001: 121-123) Abay Kunanbay yazdıklarıyla fikirlerini dile getirirken Türkistan’ın bilimde neden geri kaldığı üzerine yorumlar da sıralamıştır.

Arapça ve Farsça bilen Abay Kunanbay Kazak edebiyatı açısından da önemli bir isimdir. Togan (1981: 493) bu konuda “*fevkalâde zeki olan Abay, vezin düzgünlüğü, şiiriyet ve mâna itibariyle pek yüksek olan şiirler bırakmıştır. Göçebe Kazak hayatına ait ince tetkikleri, hicivleri kendi muasırlarından şikayetleri, lirik şiirleri pek güzeldir*” görüşünü dile getirmektedir. Edebi dil, kültürün bir parçası olarak varlığını sürdürdüğü için, milli bilincin oluşmasına katkı sağlamaktadır. Bu nedenle Abay Kunanbay’ın edebi yönü de en az ceditçiliği kadar önemlidir. Abay Kunanbay da diğer Türkistan ceditçileri gibi Kazak halkının içinde bulunduğu durumdan ancak eğitimle çıkacağına inanmaktadır. Bu nedenle Çokan Velihanov gibi halkı eğitime teşvik eden Kunanbay, çocuklara Kazak dilinin yanı sıra Rusça’nın da öğretilmesi gerektiğini belirtmiş ve Rus kültür ve edebiyatının öğrenilmesinin hayatın anahtarı olduğunu ifade etmiştir. Kunanbay ayrıca Rusçanın öğrenilmesinin hayatı daha kolay hale getireceğini (Togan, 1981: 493) öne sürmüştür.

Abay Kunanbay Türkistan’da verilen eğitimin yetersizliğini de eleştirmektedir. Ona göre cehalet, bilim ve ilimin yokluğu dünyayı tanımaya engel olmakta; yeteneksizlik, iradesizlik, vicdansızlık ve

fakirlik tembellikten kaynaklanmaktadır. (Akt. Güngör, 2011: 103) Bu fikirler, ceditçilerin eğitim alanında neden yenilik yanlısı olduklarını da özetlemektedir. Eğitim toplumsal dönüşümlerin yaşanmasına katkı sağlayan bir niteliğe de sahiptir.

Türkistan'da ceditçileri arasında öne çıkan isimlerden bir diğeri de Mustafa Çokay olarak karşımıza çıkmaktadır. 1891 yılında Ak Mescit şehrinde dünyaya gelen Mustafa Çokay, Taşkent'te eğitim görmüştür. Rus Duması üyelerine tercümanlık yapan Çokay, bir süre sonra siyasal faaliyetler içerisinde bulunmuş ve 1917 yılında Türkistan Muhtariyeti'ni ilan etmiştir. Çokay ayrıca Kazakların da bu muhtariyetin çatısı altında olması gerektiğini savunmuştur. Hakkında idam kararı verilen Mustafa Çokay 1918 yılında Taşkent'e gelmiş ve burada Svobodny Turkestan ve Noviy Turkestan adlı gazeteleri çıkarmıştır. Çokay daha sonra Gürcistan ve Paris'e gitmek zorunda kalmış (Kydyraliyev, 2001: 134-139) ve yayın faaliyetlerine burada da devam etmiştir.

Türkistan'da yükselen ceditçilik hareketi çeşitli kısıtlamalarla da karşı karşıya kalmıştır. Ancak buna rağmen bazı isimler bu faaliyetler içerisinde ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda karşımıza çıkan Türkistan ceditçilerinden biri de Abdurrauf Fıtrat'tır.

1880 yılında Buhara'da dünyaya gelen Abdurrauf Fıtrat, 1916 yılında Taşkent'e giderek Münevver Kari ve Mahmut Hoca Behbudi ile tanışmıştır. Türk kültür birliğini sağlamak isteyen Fıtrat, Çağatay dilinin gelişimine de katkıda bulunmayı (Hayıt, 1975: 604-606) amaçlamıştır.

Abdurrauf Fıtrat önderliğindeki ceditçiler, bu hareketin en aktif olduğu yerlerden biri olan Buhara'da tüm engellemelerine rağmen, eğitim alanında olduğu kadar siyasi alanda da değişme sağlama çabası içinde olmuşlardır. (Andican, 2003: 27) Bu nedenle 1908 yılında Buhara'da Terbiye-i Etfal adı altında bir cemiyet kurmuş ve İstanbul'a eğitim için öğrenciler göndermişlerdir.

Usul-i cedit okullarının yaygınlaşması için çabalayan Abdurrauf Fıtrat, Hürriyet ve Uluğ Türkistan adlı gazetelerde yazılarak yazarak (Şimşir, 2009: 357) milli bilincin oluşmasına katkı sağlamayı amaçlamıştır.



Ceditçilik hareketine katkıda bulunan isimlerden bir diğeri de Abdullah Avlani'dir. 12 Temmuz 1878'de Taşkent'te dünyaya gelen Avlani 1904 yılında Mirabad'da bir Usul-i Cedit okulu açmıştır. Mücadelesine eğitimin yanı sıra basın faaliyetleriyle de devam eden Avlani 1907 yılında Şuhrat adlı bir gazete çıkarmıştır. Ancak bu gazete bir süre sonra kapatılmıştır. Avlani ayrıca, Sada-i Türkistan gazetesinde Ubeydulla Hocaev ile beraber çalışmıştır. (Kasimov, 2009: 239) Günümüzde pek çok basın organı, haber verme işlevinin yanı sıra, fikir iletme araçları olarak da kullanılmaktadır. Türkistan vilayetlerinde çıkarılan bütün bu gazeteler haber iletmenin yanı sıra fikir beyan etmede de önemli bir noktada bulunmaktadır.

Eğitim alanındaki düşüncelerini basın alanındaki faaliyetleriyle pekiştiren ve sosyo politik konuları işleyen Abdullah Avlani 1905 yılında Adabiet (Yazın) adındaki ders kitabını yayımlamıştır. Son derece popüler olan bu kitap 1917 yılında defalarca yeniden basılmıştır. Avlani eserlerinde konuşma dilinin gelişmesine, öğrencilerin okuma sırasındaki diksiyonuna ve tonlamasına önem vermiştir. (Güngör, 2011: 81) Bütün bu faaliyetler, ceditçilerin dilin gelişmesi, eğitimin günün şartlarına uygun bir hale getirilmesi yönündeki taleplerinin ve çabalarının somut birer göstergesi olmuştur.

## **2.1. Türkistan Basınının Doğuşu**

Türkistan ceditçileri 1900'lü yıllardan itibaren siyasal faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır. Bu çalışmada yer verdiğimiz bazı isimler söz konusu faaliyetler içerisinde de ön plana çıkmaktadır.

Ceditçilerin yayın organları arasında Terakki ve Tüccar adlı gazeteler de bulunmaktadır. Türkistanlı ceditçiler önceleri Rusya'da, Kırım'da, Kazan'da ve Kafkaslarda yayımlanan gazeteleri takip etmiş daha sonra kendi basınlarını oluşturmaya başlamışlardır.

1905 manifestosundan sonra Türkistan gazetelerinin sayıca çoğalmaya başladığı görülmektedir. Bu tarihten sonra çıkan Özbek Türkçesinde ilk gazete Orta Asya'nın Ömrü Güzarlığı'dır. Redaktörlüğünü İvan Geyer'in yaptığı bu gazeteyle ilgili olarak Avlani "Biraz hür fikirli" yorumunu yapmıştır. Ziya Said ise bu gazetenin iki ay çıktığını (Akt. Kasimov, 2009: 56) belirtmektedir. Bu gazetenin ardından ise ilk Özbek milli gazetesi

olarak tarihe geçen Terakki gazetesi Münevver Kari'nin katkılarıyla yayın hayatına başlamıştır.

Ocak 1906'da İsmail Abidov tarafından çıkarılan Terakki gazetesinde Türkistan halkının milli uyanışına katkı sağlamaya çalışılmıştır. Burada ağırlıklı olarak siyasal konular işlenmiştir. Yine 1906 yılında Hurşid adlı bir gazete yayın hayatına başlamıştır. Bu gazetede de Türkistan'da ıslahat yapılması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Çağatay dilinde yayımlanmaya başlayan Hurşid gazetesinde, gazetenin kurucusu Münevver Kari ve Mahmud Hoca Behbudi, hem çarlık yönetimine hem de tutucu çevrelere karşı yazılar yazmıştır. Behbudi, Türkistanlı cedit taraftarları için bir program önererek, bütün Müslümanların bir araya gelmelerini ifade etmiştir. (Andican, 2003: 27) Dönemin siyasal aktörleri tarafından kapatılan yayın organlarının yerine yenilerinin gelmesi gerektiğini ifade eden ceditçiler bu yolla fikirlerin yayılmasına katkı sağlamayı amaçlamıştır.

Ceditçiliğin en önemli isimlerinden biri olan Münevver Kari, Hurşid'den önce Ocak 1906'da İsmail Abidov başkanlığında çıkmış olan Terakki'de yazdığı makalelerle ceditçilik alanında aktif bir rol üstlenmiştir. Bu gazetelerin milliyetçilik suçlamasıyla hükümet tarafından kapatılması üzerine Şuhrat (1907), Tüccar (1907), Asiya (1908) adlı gazeteler çıkarılmış (Güngör, 2011: 109) ve bu gazetelerin çıkarılmasına Münevver Kari de destek olmuştur.

1905 yılından sonra Türkistan'da Kazaklar tarafından da çok sayıda gazete çıkarılmıştır. Basının doğmasıyla birlikte Kazaklar da düşüncelerini gazete ve dergilerde ifade etme imkanı bulmuşlardır. Bu dönemde Kazak kültürel ve siyasi hayatında etkili iki yayın organı karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan Aykap dergisi (1911-1915), daha çok Ceditçi Kazakların etrafında toplandığı bir yayın organı olmuştur. Kazak gazetesinde (1913-1918) ise Batı taraftarı Kazaklar (Özdemir, 2007: 89) düşüncelerini dile getirmişlerdir. Bu yayın organlarıyla ceditçilik fikirleri hız kazanmaya devam etmiştir.

Türkistan milli mücadelesine katkı sağlayan basın organlarından en önemlilerinden bir diğeri de Sada-i Türkistan'dır. Gazetenin birinci sayısı 4 Nisan 1915 tarihinde çıkmıştır. Resmi kurucusu Ubeydulla Hoca

Asatilla Hocayev'dir. Asatilla Hocaev'e Münevver Kari ve Abdurauf Muzafferzade'nin yardım ettiği (Kasimov, 2009: 60) belirtilmektedir. Milli uyanışa giden yolun önemli yapı taşlarından olan bütün bu gazeteler bir yandan da sosyal yaşamın şekillenmesinde katkı sahibi olmuşlardır.

Sada-i Türkistan gazetesinin kurucusu olan Hocayev Rus okullarında eğitim alarak avukatlık da yapmıştır. Hocayev ayrıca arkadaşı olan Vadim Çaykinle beraber Endicanda bu gazetenin Rusçası olan Golos Turkestana gazetesini (Togan, 1981: 505) de çıkarmıştır. Türkistan ceditçilerinin çoğu bu gazetelerin etrafında toplanmıştır. Söz konusu gazeteler eğitim reformuyla başlayan yenileşme hareketlerinin fikri boyutunu oluşturmuş ve geniş halk kitlelerine erişerek, ceditçiliğin yüksek sese dillendirilmesine vesile olmuştur.

Eğitim alanında yapılması gereken reformların ifade edilmesiyle gelişen ceditçilik hareketi, bir süre sonra basın alanında da yankılanma fırsatı bulmuş ve nitekim milli bir uyanışın temsilcisi olmuştur. Belli başlı basın organlarının etrafında toplanan bütün bu isimler Türkistan'da basının doğuşuna da büyük bir katkı sağlamıştır.

## **Sonuç**

Türkistan coğrafyası yenileşme hareketlerinin en net görüldüğü yerlerden biridir. Eğitim reformu üzerinde şekillenen fikirler bir süre sonra milli bir bilincin oluşturulmasına vesile olmuştur. Basın aracılığıyla halka ulaştırılan bu fikirler ceditçilik hareketinin desteklenmesinin yollarını açmıştır. Başlangıçta eğitimde reform isteyen aydınlar, milli bilincin geliştirilmesi yönünde önemli adımlar atmış, açtıkları okullarda dünyevi bilimleri de müfredatlarına dahil ederek gelenekçi eğitim sisteminde önemli değişiklikler gerçekleştirmiştir.

Kazan Türklerinin katkılarıyla Türkistan'a yayılan ceditçilik faaliyetleri yerli ceditçilerin de katkılarıyla milli uyanışın yolunu açmıştır. Bu uyanışın dillendirilmesinde Münevver Kari ve Mahmud Hoca Behbudi gibi isimler öne çıkmıştır. Söz konusu isimler basın faaliyetlerine de girişmiş ve nitekim bütün bu mücadeleler basın organları kullanılarak dillendirilmiştir. Türkistan'da ceditçiliğin başlangıcından 1917 yılına kadar olan süreçte, İsmail Gaspıralı'nın da katkılarıyla kurulan Usul-i Cedit okulları,

bölgedeki öğrencilerin Osmanlı Devleti'nde eğitim almalarına da vesile olmuştur. Kız çocuklarının okutulmasının da yolunu açan bu okulların kurucularından bazıları, Rusya'da idam edilmiştir.

Milli bir bilinç oluşturma gayesiyle hareket eden ve eğitim reformu gerçekleştiren Türkistan ceditçileri siyasal baskılara rağmen fikirlerini dillendirmekten çekinmemiştir. Bu fikirleri oluşturdukları basın organları aracılığıyla da halka ulaştıran ceditçiler, Türkistan topraklarının milli basınının doğmasının yolunu açmıştır.

### **KAYNAKÇA**

- [1] Andican, A. (2003). Ceditizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi, İstanbul: Emre Yayınları.
- [2] Çakmak, C. (2014). "İsmail Gaspıralı'nın Ceditçi Aydın Fatih Kerimi Üzerindeki Etkisi", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Cilt 11, Sayı: 4, ss.284-293.
- [3] Eshenkulova, K. (2007). Modern Bilimlerin Türkistan'a Girişi (1800-1917), Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- [4] Güngör, E. (2011). Türkistan'da Fikir Akımları Ceditçilik Türkçülük İslamcılık, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- [5] Hatunoğlu, N. (2015). "Buharada'ki Ceditçilik Hareketi ve Yaş Buharalılar", SÜTAD, ISSN: 1300- 5766, ss.1-33.
- [6] Hayıt, B. (2004). Milli Türkistan Hürriyet Davası, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- [7] Hayıt, B. (1975). Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- [8] Kadyrov, M. (2014). "Kırgızistan'da Ceditçilerin Eğitim Alanındaki Faaliyetleri", Dini Araştırmalar, Cilt: 17, Sayı: 45, ss.159-172.

- [9] Kasımov, B. (2009). Milli Uyanış, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- [10] Kasımov, B. (2010). “Ceditçilik”, Akt: Veli Savaş Yelok, Gazi Türkiyat, Sayı: 6, ss.335-361.
- [11] Koncak, İ. “Ceditçilik Hareketi ve Türkistan-Osmanlı Devleti İlişkileri”, Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi. [http://cavsamdergi.karatekin.edu.tr/Makaleler/1679258864\\_makale-7.pdf](http://cavsamdergi.karatekin.edu.tr/Makaleler/1679258864_makale-7.pdf). (14.01.2016).
- [12] Kurat, A. N. (1966). “Kazan Türklerinin Medeni Uyanış Devri”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt XXIV, Sayı 3-4.
- [13] Kurat, A. N. (2010). Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- [14] Kydyraliyev, D. (2001). Türkistan’da Ceditcilik Hareketi ve Bunun Türkiye ile Münasebeti, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- [15] Özdemir, E. (2007). 20. Yüzyılın Başlarında Kazakistan’da Fikir Hareketleri, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- [16] Şimşir, S. (2009). Dünden Yarına Türkistan’da Türkler, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- [17] Togan, A. Z. V. (1981). Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi: Cilt 1 Batı ve Kuzey Türkistan, 2.bs., İstanbul: Enderun Kitabevi.